

bilinmesi gibi durumlarda neshin vâki olabileceğini söylemişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Wensinck, *el-Mu'cem*, "nşh" md.; *Müsned*, V, 183; Buhârî, "Şavm", 69, "Hudûd", 30, 31, "İfti-şâm", 16, "Tefsîr", 2/12, 14, 24, "Rikâk", 10; Müslim, "Mesâcid", 11-15, "Şıyâm", 125, "Zekât", 116-119, "Rađâ", 24, "Hudûd", 15; İbn Mâce, "Nikâh", 35; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 10; Tirmizî, "Rađâ", 3; Nesâî, "Nikâh", 51; Şâfiî, *er-Risâle* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire 1399/1979, s. 106-145, 219-223; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *en-Nâsih ve'l-mensûh* (nşr. Muhammed b. Sâlih Müdeyfir), Riyad 1411/1990, tür.yer.; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Şâkir), II, 471-484; XVI, 485-486; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-mensûh* (nşr. Süleyman b. İbrâhîm b. Abdullah el-Lâhim), Beyrut 1412/1991, I-III, tür.yer.; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 224, 415; IV, 359-360; Mekki b. Ebû Tâlib, *el-İzâh li-nâsihi'l-Kur'ân ve mensûhih* (nşr. Ahmed Hasan Ferhât), Cidde 1406/1986, tür.yer.; Gazzâlî, *el-Müstaşfâ* (nşr. Hamza b. Zühre Hâfiz), Cidde, ts. (Şerîketü'l-Medîneti'l-münevver), II, 35-119; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, Beyrut 1405/1985, tür.yer.; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 226-233; XX, 116; Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 28-44; Süyûtî, *el-İtkân* (Ebû'l-Fazl), III, 59-77; Şâh Velîyullah ed-Dihlevî, *el-Fevzü'l-kebir fi usûli't-tefsîr* (trc. Mehmed Sofuoğlu), İstanbul 1980, s. 35-49; Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mansûre 1408/1987, I, 407-408; J. Burton, "Naskh", *EP* (İng.), VII, 1009-1012.

ABDURRAHMAN ÇETİN

□ HADİS. Mekke döneminde Allah'a iman, Peygamber'e itaat ve âhiret hayatının varlığı gibi konuların işlenmesi, şirkin yerilmesi, infakın teşvik edilmesi, ah-lâk kurallarının toplum hayatına yerleştirilmeye çalışılması sebebiyle genel olarak neshle pek karşılaşmaz. Medine döneminde ise ibadetler ve hukukî ilişkilerle ilgili emir ve yasaklar toplum hayatına girildiği ve bunların tatbiki esnasında tedriciliğe ihtiyaç duyulduğu için neshin gündeme gelmişse de Hz. Peygamber hayatta olduğundan farklı fikirler ileri sürülmemiş, akîl ve felsefî tartışmalara girilmemiştir.

Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra nesh hakkında konuşulmaya başlanmış, Huzeyfe b. Yemân, fetva verebilecek kişinin özelliklerinden birinin Kur'an'ın nâsih ve mensuhunu bilmek olduğunu belirtmiş (Dârimî, "Muqaddime", 21), Hz. Ali mescidde insanlara öğüt veren bir kişinin nâsih ve mensuh ilmini bilmediğini anlayınca hem kendisini hem başkalarını helâke sürükleyebileceğini söyleyerek onu uyarmış (Ebû Hayseme Zühre b. Harb, s. 140), Abdullah b. Abbas nâsih ve mensuhu kendilerine hikmet verilen kimselerin bilebileceğini ifade etmiş (Taberî, III, 60), Abdullah b. Zübeyr de Hz. Peygamber'in bazı sözlerinin bir müddet uygulamada kaldıktan sonra

onun yeni bir sözünü uygulamadan kaldırdığını ve hadisler üzerinde nesh cereyan ettiğini haber vermiştir (Dârekutnî, IV, 145).

Gerek sahâbe gerekse tâbiîn döneminde mutlakın takyidi, âmmin tahsisi, müphem ve mücmelin beyanı, istisna ile getirilen sınırlamalar ve uygulamadan kaldırılan hükümler nesh kapsamında düşünülmüş, tâbiîn devrinde özellikle sünnette nesh konusuna ilgilili değerlendirilmeler ön plana çıkmaya başlamıştır. Yezid b. Abdullah b. Şihhîr, "Kur'an'ın bazı âyetleri nasıl birbirini neshediyorsa Resûlullah'ın hadislerinden bir kısmı da diğerlerini neshederdi" diyerek (Müslim, "Hayz", 82) sünnette neshin gerçekleştiğine işaret ederken Ebû Miclez es-Sedûsî, "Hz. Peygamber'in hadisleri de Kur'an'ın âyetleri gibi birbirini nesheder" sözüyle (Ca'berî, s. 134) onu teyit etmiştir. Hadisleri resmî anlamda ilk derleyen İbn Şihâb ez-Zührî nâsih ve mensuh rivayetleri ayrı bir eserde toplamış (Hâzîmî, s. 4), bu ilmin âlimleri en çok meşgul eden konulardan biri olduğunu belirtmiş (İbnü's-Salâh, s. 276), nâsih ve mensuh ilminden haberdar olmayanların dinde karışıklıklara sebebiyet vereceğine işaret etmiştir (Şemseddin es-Sehâvî, III, 67). Neshle ilgili rivayetlerin Resûl-i Ekrem'e kadar ulaşmayıp sonradan ortaya çıktığını ileri süren Abdülmüteâl Muhammed el-Cebrî gibi bazı çağdaş müelliflerin iddiası ise (*Lâ Neshâ fi'l-Kur'ân*, s. 13) sağlam bir delile dayanmamaktadır.

Neshin terim anlamı üzerinde duran günümüze ulaşmış ilk eser İmam Şâfiî'nin *er-Risâle*'sidir. Şâfiî bu eserinde (s. 106-110) neshi âmmin tahsisi, mutlakın takyidi, müphem ve mücmelin beyanı ile istisnadan ayırarak ona "nassın hükmünün kaldırılması ve yerine yeni bir hükmün getirilmesi" mânasını vermiştir. Daha sonraki dönemlerde neshin tefsir, hadis ve fıkıh usulü ilimlerinin önemli bir konusu olmuştur. Hadis usulcülere ve genel olarak muhaddisler neshle son sözü naklin ve Hz. Peygamber'in tatbikatının söyleyeceğini belirtmiş, ayrıca sahâbe ve tâbiîn dönemi âlimlerinin nesh anlayışına uygun düşeceği için daha çok vak'aların tesbitini yapmakla yetinmiş ve neshle ilgili nakilleri sıralamıştır. Ancak Meccüddin İbnü'l-Esir, hadislerden fıkıh âlimleri hüküm çıkardığından hadis nâsih ve mensuhunu bilme işinin de muhaddisten çok fakih için gerekli olduğunu söylemiştir (Şemseddin es-Sehâvî, III, 66). Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr de zamanla akîl, mantıkî ve felsefî delillerle izah edilmeye başlanan neshi fi-

kıh usulünün konusu olmaya daha elverişli bulur (*İhtişârü 'Ulûmi'l-hadis*, s. 169).

Muhaddisler, sünnette neshi gerekli kılan en önemli etkenlerin Hz. Peygamber'in insanların ihtiyaçlarını gözetmesi ve ashabı eğitmede, toplumu islah etmede tedriciliğe önem vermesi olduğunu belirtirler. Hadislerdeki nesh dört yolla bilinir: 1. **Resûl-i Ekrem'in bildirmesi**. "Size kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım, artık ziyaret edebilirsiniz" meâlindeki hadisi (Müslim, "Cenâ'iz", 106; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 77) ve bunu gösteren uygulamaları böyledir. 2. **Sahâbenin açıklaması**. Hz. Ali'nin, "Resûlullah yanımızdan cenaze geçerken ayağa kalkmamızı emrederdi, daha sonra kendisi oturdu ve bize de oturmamızı emretti" sözü (*Müsned*, I, 82) bunun örneğidir. Sahâbilerin açıklamasına bakarak neshe hükmedilip edilemeyeceği konusu tartışılmıştır. Bir kısım âlimler, bu tür açıklamalarda sahâbilerin ihtihadına dayanma ihtimalinden söz ederek bu ifadelerin neshe delâlet etmeyeceğini ileri sürmüş, Zeynüddin el-İrâkî, sahâbilerin bu hükümlerle ilgili tarih farkını bildiği için bu tür açıklamalarla neshe hükmedilebileceğini söylemiştir (Leknevî, s. 191-192). Süyûtî, buna hükmedebilmek için nâsih ve mensuhu belirten açık bir ifade bulunması gerektiğini belirtmiş, sonraki devirlerde ise neshe gidebilmek için sahih bir nakle ve delile ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir (*el-İtkân*, II, 52). 3. **Vürûd tarihlerinin bilinmesi**. Mensuh olma ihtimali bulunan hadislerin Resûl-i Ekrem tarafından hangi tarihlerde söylendiği biliniyorsa daha sonra söylenen hadisin nâsih olduğu anlaşılabilir. Ancak bu yolla neshe hükmedebilmek için her iki hadisi uzlaştırma ve ikisiyle birlikte amel etme imkânının bulunmaması gerekir. Hacamat yapmak ve yaptırmakla orucun bozulacağı konusundaki rivayetler buna örnektir. Sahâbeden Şeddâd b. Evs'in naklettiğine göre Hz. Peygamber, Mekke'nin fethi esnasında ramazan orucuna niyet etmiş bir kişinin hacamat yaptırdığını görünce hem hacamat yapanın hem yaptırmanın orucunun bozulduğunu belirtmiş (Buhârî, "Şavm", 32; Ebû Dâvûd, "Şıyâm", 28; Tirmizî, "Şavm", 60), Abdullah b. Abbas ise Resûlullah'ın ihramlı ve oruçlu olduğu halde kan aldığını rivayet etmiştir (*Müsned*, I, 215, 221, 222, 236; Buhârî, "Şayd", 11; "Şavm", 32; Müslim, "Hac", 87). Her ikisi de güvenilir kaynaklarda nakledilen ve uzlaştırılma imkânı bulunmayan bu iki olaydan birincisi 8 (630), ikincisi 10 (632) yılında meydana gelmiş, dolayısıyla ikinci rivayet birinciyi neshetmiştir (Süyûtî, *Tedribü'r-râ-*

vi, II, 191-192). 4. Bir konuda icmâ oluşması. İcmân tek başına neshedici özelliği bulunmamakla birlikte ulemâ bazı karînelere dayanarak iki zıt haberden birinin nâsih, diğerinin mensuh olduğunda ittî fak ederse bu durumda icmâ neshin bilimine yardımcı olur (a.g.e., II, 192). İçki içtiği için üç defa cezalandırılan kimsenin dördüncü defa aynı suçu işlediğinde öldürülmesini emreden hadisin (İbn Mâce, "Hudûd", 17; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 37) öldürmeme yönünde oluşan icmâ ile mensuh sayılması buna örnek gösterilmektedir (Şâfiî, *İhtilâfû'l-hadis*, s. 207; Hâzîmî, s. 300). Öldürmeyle ilgili rivayeti nakleden Tirmizî arkasından, dördüncü defa içki içen birinin Hz. Peygamber'e getirildiğini ve ona içki içme cezasının uygulanmasını emrettiği konusunda farklı bir rivayet nakletmiş, ayrıca öldürülmeyeceği hususunda icmâ oluştuğunu belirtmiştir ("Hudûd", 15).

Neshin Çeşitleri. 1. Sünnetin Sünnetle Neshi. Hadis âlimleri, aralarında neshin bulunan hadislerin delil olarak kullanılmaya elverişliliğini göz önüne alıp sünnetteki neshi mütevâtir hadisin mütevâtir hadisle, haber-i vâhidin haber-i vâhidle, haber-i vâhidin mütevâtir hadisle ve mütevâtir hadisin haber-i vâhidle neshedilebileceği şeklinde dört gruba ayırmışlardır. Bunlardan ilk üçünün gerçekleşeceğine dair herhangi bir tereddüt bulunmamakta, dördüncüsünün mümkün olup olmadığı konusunda ise farklı görüşler ileri sürülmektedir (Nevevî, *Şerhu Müslim*, IV, 37). Bunun aklen câiz sayıldığı, ancak gerçekleşme ihtimalinin bulunmadığı kanaati yaygın olmakla birlikte Asr-ı saâdet'ten sonraki dönemler için imkânsız kabul edildiğini söyleyenler de vardır (Şevkânî, s. 323). 2. Sünnetin Kur'an'la Neshi. Muhaddisler sünnetin Kur'an'la neshedilebileceği görüşü üzerinde icmâ etmiştir. Bu konuda verilen örneklerden biri, İslâm'ın ilk dönemlerinde namazda konuşmanın sakıncalı bulunmadığını, sonradan bu cevazın kaldırıldığını belirten Zeyd b. Erkam'ın rivayetidir. Bu rivayette, "Namazlara ve orta namaza devam edin, Allah'ın huzurunda içten bir bağlılıkla durun" meâlindeki âyetin (el-Bakara 2/238) inmesinden sonra konuşma sağının geldiği haber verilmekte (Buhârî, "Amel fi's-şalât", 15; Müslim, "Mesâcid", 35), Hz. Peygamber'in namaz içindeki konuşma ruhsatının âyette geçen "içten bir bağlılıkla namaz kılma" emrine binaen neshedildiği belirtilmektedir. 3. Sünnetin Kur'an'ı Neshi. Kur'an ile sabit olan bir hükmün sünnetle neshedilebileceği görüşüne itiraz edilmiştir. Bu konuda ortaya çıkan ihtilâflar, Kur'an ile sünnetin de-

li olma açısından aynı güce sahip olup olmadığı meselesindeki tartışmalara dayanmaktadır. Sünnetin Kur'an gibi vahye dayandığını kabul edenler sünnetin Kur'an hükmünü neshedebileceğini söylerler. Ancak nassı neshedecek nassin aynı güçte veya daha güçlü olması gerektiğinden bu görüş, Kur'an âyetlerinin sadece mütevâtir sünnetle neshedilmesiyle sınırlandırılmıştır. Birçok âlime göre ise bu neshin çeşidi aklen câiz olmakla birlikte naklen sabit değildir. Bu tür neshe örnek gösterilen bazı rivayetlerin tahsis ve takyid yoluyla çözüme kavuşturularak neshin kapsamından çıkarıldığı belirtilmektedir. 4. Sünnetin Akıl ile Neshi. İbn Kuteybe, Mu'tezile âlimlerinden Nazzâm'ın akli delillerin bazı hadisleri neshedeceği şeklinde bir görüşe sahip olduğunu söylemektedir. Fakat Nazzâm'ın bununla terim anlamında neshin değil red mânası kasdettiği ifade edilmiştir. Zira Resûlullah'tan sonra sahih nakil olmadan icmâ dışında muhaddislerin sözüyle ve müctehidlerin icthadiyle herhangi bir hadisin neshine hükmedilemeyeceğine, bu konuda re'y ve icthada değil sahih nakle bakılacağına dair âlimler arasında görüş birliği bulunmaktadır.

Nâsih-mensuh hadislerin sayısı konusunda farklı görüşler vardır. İbn Şâhin yaklaşık doksan, Hâzîmî seksen, Ca'berî 110, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ise sadece yirmi bir konudaki hadis üzerinde neshin gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu sayılar arasındaki farklılık bazı müelliflerin neshi muhtemel olan bütün rivayetleri eserlerine almalarıyla ilgilidir. Dikkatli bir inceleme neticesinde, mensuh olduğu söylenen rivayetlerin çoğunun uzlaştırma veya te'vil yoluyla çözüme kavuşturulduğu görülmektedir. Hadiste neshin örneklerini çoğaltma veya onu çok aza indirme şeklinde iki uç görüşün ortaya çıkmasında neshe verilen çeşitli mânalar, konuyu işleyenlerin ilmî ve itikadî bakımdan farklı anlayışa sahip olmaları, hükümlerdeki amacı derinlemesine araştırmayan bazı kişilerin hadisleri tek tek ele alarak değerlendirme yapımaları ve neshe konu olan rivayetlerin sıhhat durumunun tesbiti esnasında farklı sonuçlara ulaşılması gibi âmillerin etkili olduğu tesbit edilmektedir. Önemli etkenlerden biri de bazı âlimlerin çelişkili gibi görünen rivayetlerde çözümleri araştırmak yerine çelişkiyi neshin kolaylığıyla gidermeye çalışmalarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 82, 215, 221, 222, 236; Dârîmî, "Mu'kaddime", 21; Buhârî, "Mevâkitü's-şalât", 31, "Amel fi's-şalât", 15, "Şayd", 11, "Şavm",

32; Müslim, "Hayız", 82, "Mesâcid", 35, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 285, "Cenâ'iz", 106, "Hac", 87; İbn Mâce, "Hudûd", 17; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 74, "Şıyâm", 28, "Cihâd", 112, "Cenâ'iz", 77; "Hudûd", 37; Tirmizî, "Şavm", 60, "Hudûd", 15; Nesâî, "Tahâret", 122; Şâfiî, *İhtilâfû'l-hadis* (nşr. Âmir Ahmed Haydar), Beyrut 1405/1985, s. 99, 207; a.m.f., *er-Risâle* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire 1399/1979, s. 105-267; Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, *Kitâbü'l-İlm* (nşr. Salih Tuğ), İstanbul 1984, s. 140; İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis* (nşr. M. Zühri en-Neccâr), Kahire 1386/1966, s. 42-43; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), III, 60; Dârekutnî, *es-Sünen*, Beyrut, ts. (Âlemül-kütüb), IV, 145; Hâzîmî, *el-İ'tibâr fi'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âşâr* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kalâcî), Halep 1403/1982, s. 4, 5, 44, 300; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru ehli'r-rüsûş* (nşr. Ali Rizâ Abdullah Ali Rizâ), Dimaşk - Beyrut 1412/1992, s. 80-81, 86-92, ayrıca bk. neşreden giriş, s. 5-39; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis* (nşr. Nüreddin İtr), Dimaşk 1406/1986, s. 276-278; Nevevî, *İrşâdü'tullâbi'l-hakâ'ik* (nşr. Nüreddin İtr), Beyrut 1411/1991, s. 185-186; a.m.f., *Şerhu Müslim*, IV, 37; Ca'berî, *Rüsûşü'l-aḥbâr fi mensûhi'l-aḥbâr* (nşr. Hasan Muhammed Makbûlî), Beyrut 1409/1988, s. 134, ayrıca bk. neşreden giriş, s. 73-122; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *İhtişârü 'Ulûmi'l-hadis* (nşr. Ahmed M. Şâkir, *el-Bâ'îşü'l-ḥaşiş* içinde), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), s. 169; Şâtîbî, *el-Muwâfaqât*, III, 102-118; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethü'l-mugîş*, Beyrut 1403/1983, III, 62, 66, 67; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdülatîf), Beyrut 1409/1989, II, 189-192; a.m.f., *el-İtkân* (Beyrut), II, 44-56; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl* (nşr. Ebû Mus'ab M. Saîd el-Bedrî), Beyrut 1412/1992, s. 311-336; Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gaddel), Halep 1384/1964, s. 182-195; Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü 'uşûli'l-fıkh*, Kahire 1369/1950, s. 262-270; Abdülmüteâl Muhammed el-Cebrî, *Lâ Neshâ fi'l-Kur'ân li-mâzâ?*, Kahire 1400/1980, s. 13; a.m.f., *Lâ Neshâ fi's-sünne*, Kahire 1415/1995, I, 9-24; İsmail L. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları*, İstanbul 1982, s. 195-208; Ali Osman Koçkuzu, *Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi*, İstanbul 1985, s. 45-71, 82-89, 116-156; Süleyman Ateş, *Kur'an'da Nesh Meselesi*, İstanbul 1996, s. 22.

MEHMET EFENDİOĞLU

□ FIKIH. Sahâbe ve tâbiîn dönemindeki örnek ve kullanımlardan o sıralarda neshin fikh usulündeki teknik anlamını aşan bir kavramsal çerçeveye sahip olduğu, âmının tahsisi, mutlakın takyidi, mücmel ve müphemîn beyanı gibi durumların da bu kapsamda düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşan eserler içinde neshi usuldeki anlamına çekmeye çalışan ilk ifadelerin Şâfiî'ye ait olduğu görülür (Mustafa Zeyd, I, 73-75; karşı bir görüş için bk. Hâşimî et-Ticânî, I, 81). Usul âlimleri neshin için "taabbüd süresinin sona erdiğinin açıklanması", "önceki hitapla sabit olan hükmün kaldırıldığına delâlet eden hitap", "bir şer'î delilden sonra onun içerdiği hükmün aksini gerektiren başka bir şer'î delilin gelmesi" gibi farklı tanımlar verseler de bun-